

“SHARQ MUTAFFAKKIRLARINING CHOLG’U SOZLARI RIVOJI VA TAKOMMILLASHUVIGA QO’SHGAN HISSALARI”

Rajabov Azamat Sharifovich,

Buxoro davlat universiteti San’atshunoslik fakulteti
“Musiqqa ta’limi” kafedrasida katta o’qituvchisi
rajabovazamat266@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada sharq mutaffakkirlarining cholg’u sozlari rivoji va takomillashuviga qo’shgan hissalari ifodalangan. Musiqaning keng ta’sirchan tarbiyaviy imkoniyatini o’rta asr mutaffakirlari Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy va boshqalar yuqori baholashganliklari va bu haqidagi maxsus asarlari mazkur maqolada keng yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: Musiqqa, san’at, mutaffakirlar, asarlar, kuy, qo’shiqlar, ohang

Kundalik hayotimizda, jamiyatimizning madaniyatini vujudga keltirishda, uning ma’naviy hayotida, davrimizga munosib har tomonlama barkamol badiiy didli, sog’lom fikrli yoshlarni tarbiyalab voyaga yetkazishda musiqa san’atining o’rni ahamiyatli bo’lib kelmoqda. Jumladan, mehnatkash xalq tomonidan yaratilgan kuy va qo’shiqlar kishi qalbini o’ziga rom qilib, asrlar osha xalq uchun ilhom manbai bo’lgan va insonlarga ma’naviy ozuqa berib kelgan. Xalqimiz o’zlarining bebaho musiqa durdonalarini yaratgani uchun bu asarlar hozirgi milliy musiqamizga asos bo’lish bilan bir qatorda, doimo go’zallikka tashnalik sezgan inson qalbi to’ridan o’rin olib joylari borki, unga faqat san’at vositasidagina kirish mumkin” degan edi sharq mutaffakiri Abu Ali Ibn Sino.

San’at – ijtimoiy ong shakllaridan biri bo’lib, insoniyat ma’naviy madaniyatining tarkibiy qismi, dunyoni ma’naviy anglashning maxsus turidir. San’atning turli ko’rinishlari voqelikni, undagi hodisa, narsa va holatlarni o’zlariga xos usullar yordamida aks ettiradi (Masalan, musiqa – tovushlar, ularning o’zaro bog’lanishi, uyg’unligi orqali). Lekin shu bilan birga, ular o’rtasida ma’lum umumiylik mavjud. Bu umumiylik shundan iboratki, ularning hammasida voqelik badiiy - obraz tarzda aks ettiriladi.

Milliy istiqloq mafkurasini yoshlar ongiga singdirish jarayonida san’at alohida o’rin tutadi. Shuningdek, san’at inson ma’naviy dunyoqarashini kengaytiruvchi, uni shaxs sifatida tarbiyalovshi vositalardan biridir. San’at insoniyatning ezigulik tomon harakati uchun zarur bo’lgan o’zaro muloqotlar vositasi bo’lib, turli qit’alar va davlatlarni o’zaro bog’laydi. San’at odamlarning his - tuyg’ularini, tafakkurini mavhum tarzda emas, balki jonli badiiy qiyofalarda aks ettiradi, chunki u o’ziga xos his - tuyg’ular xazinasidir. San’at asarlari yaratilishi ikki narsani, ya’ni badiiy obrazli tafakkur qilishni hamda uni amalda ifoda eta olish malakasini o’z ichiga oladi. San’at ilohiyotning tuhfasidir, ijodiy mehnat mahsulidir. Agar badiiy obrazli fikr yuritish voqelikni badiiy o’zlashtirish imkonini tug’dirgan bo’lsa, faqat ijodiy mehnatgina uning voqelikka aylanishiga asos bo’la oladi. San’atning barcha turlari badiiy shaklga ega bo’lib, u ko’proq asar tuzilishi (kompozitsiyasi) bilan bog’liq. Asar tuzilishi tomoshabin yoki o’quvchi diqqat-e’tiborini g’oyaviy muddaoga qaratish imkonini beradi. G’oya asar mazmunining asosini tashkil qiladi. Asarning g’oyaviyligi uning mazmundorligidan darak beradi. Shunday qilib, san’at asarlarining mazmuni badiiy g’oya, asar mavzusi, asar syujeti hamda san’atkor tomonidan baholangan hayot hodisalarining yig’indisini tashkil qiladi. Bu san’at turi barcha davr daholari e’tiborini o’ziga jalb qilib keldi. Arastu: “Musiqqa ko’ngilga axloqan muayyan ta’sir ko’rsatuvchi quvvatga ega. Musiqqa shunday xislatga ega ekan, u yoshlarni tarbiyalash vositalari qatoriga qo’shilmog’i lozim”, - deb ta’kidlaydi.

Boshqacha qilib aytganda “Musiqqa kishi ruhining axloqiy tomoniga ma’lum darajada ta’sir etadi, bas shunday ekan, u yoshlarning tarbiyalaydigan predmetlardan biri bo’lib xizmat qilmog’i lozim”, - degan edi. Jumladan bunday misollarni ko’plab keltirish mumkin. Darhaqiqat, insonni estetik tarbiyalashda, uning estetik didini oshirishda musiqa tengsiz ahamiyat kasb etadi.

Musiqaning keng ta’sirchan tarbiyaviy imkoniyatini o’rta asr mutaffakirlari A. N. Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy va boshqalar yuqori baholashganlar va bu haqda maxsus asarlar ham bitganlar. Abu Nasr Farobiyning (873-950) “Katta musiqa kitobi” (“Kitob al

- musika al kabir"), Ibn Sinoning (980-1037) "Davolash kitobi" ("Kitob ush-shifo") qomusidagi "Musiqqa haqida risola", Al-Xorazmiyning (X asr) "Bilimlar kaliti", Safiuddin Urmaviyning (1216-1294) "Oliyjanoblik haqida kitob" yoki "Sharafiya kitobi", Jomiyning (1414-1492) "Musiqqa haqida risola" kitoblarida musiqqa ijrochiligi va xalq cholg'ulari haqida muhim ma'lumotlar bayon etilgan. Ibn Zaylining (1044-yilda vafot etgan) "Musiqqa haqida to'liq kitob"i ("Kitob ul-kabi fil-musiqiy") uning musiqqa ilmidagi yagona va bebaho kitobidir. U yangi usulni –musiqada lادلarni harflar bilan ifodalash usulini ishlab chiqdi. Abduqodir Marog'iy (XV asr) Abduqodir Ibn-G'oyibiy (Marog'iy) Ozarbayjonning Marog' shahrida tug'ilgan bo'lsada, hayotining ikkinchi yarmi Temur saroyida – Samarqandda o'tgan va Hirotda vafot etgan. "Musiqqa ilmida ohanglar to'plami" ("Jami a-alxan film al-musiqiy") risolasida musiqqa haqida ta'limotni –kamoncha, yetti torli g'ijjak kabi bir turdagi musiqqa cholg'ulari borligi haqidagi ma'lumotlar bilan boyitdi. Qutbiddin ash - Sheroziy (1236-1310) eronlik musiqqa nazariyotchisi sifatida tanilgan bo'lib, o'z risolasida kamonchali tanbur haqida ibratli mulohazalar bildirgan hamda inson ovozi musiqqa asboblari ichida eng yoqimlisi deb hisoblangan. XVII asrda yashagan buxorolik musiqashunos Darvish Ali o'z risolasidagi tanbur, chang, qonun, barbot, chag'ona, ud, rud, rubob, qobuz, g'ijjak, shemane, ruxavza, kungura kabi musiqqa cholg'ulari haqida batafsil ma'lumot bergan.

Buyuk Sharq mutafakkirlarining merosi xalq cholg'ularini o'rganish sohasida ham tarixiy qimmatga ega. Abu Nasr Muhammad Farobiyning mashhur asari – "Musiqqa haqida katta kitob" ("Kitob al-musiqqa al-kabir") ulkan ahamiyatga ega. O'rta asr olimi bu kitobida ikki xil musiqqa ijrochiligi: ohangni inson ovozi (qo'shiq san'ati) va cholg'ular vositalarida qayta tiklashga ajratadi. Farobiy mohir ijrochi sifatida musiqqa cholg'ularining jamiyat hayotidagi rolini o'rganishga ahamiyat beradi va u: "...Jangu-jadallarda, raqslarda to'y - tomoshalarda, ko'ngil ochar bazmlarda hamda ishq - muhabbat qo'shiqlarini kuylashda chalinadigan o'ziga xos cholg'ular bor", - deb yozgan edi. Farobiyning yuqorida keltirilgan fikri cholg'ularning turli - tumanligi va ularning nafaqat saroy a'yonlari, balki shahar va qishloq aholisi humrandlari orasida, shuningdek musiqqa madaniyatida yetakchi rol o'ynaganligini tasdiqlaydi.

Kitobning ikkinchi qismi boshdan oxir o'sha davr musiqqa cholg'ulariga bag'ishlangan. Unda lyutnya, tanbur, ud, nay, rubob, chang, shohruh, qonun va boshqa musiqqa cholg'ulari izchil va batafsil ta'riflanadi. Farobiy torli – mizrobli lyutnyani o'sha davrda eng keng tarqalgan cholg'u hisoblagan. Lyutnya o'ziga xos mizrob (chertma) vositasida chalingan, dastasida esa ligatura (lada) lar joylashgan. IX-X asrlarda lyutnya arabcha ud nomini oladi. Bu cholg'u ko'pgina Sharq mamlakatlarida, Kavkaz orti xalqlari orasida hozirgi kungacha saqlanib kelinyapti. (Zamonaviy ud namunalari Toshkent Davlat Konservatoriyasining sohaviy –tajribaviy sinovhonasida mavjud). "Musiqqa haqida katta kitob" da Farobiy yana bir cholg'u asbobi – tanburni ham ta'riflaydi. Olimning fikricha, tanbur (dilni timash) udga eng yaqin turadigan cholg'ulardan biridir. Tanburda torlar noxun yordamida chertiladi. Tanbur xuddi ud kabi keng tarqalgan va xalq sevgan cholg'udir. Tanburning ikki yoki uch lez tori bo'lgan. Uning ikki turi ma'lum: Xuroson va Bag'dod tanburlari. Bag'dod tanburning maqomlari kamroq (beshta), cholg'u dastasi kaltaroq bo'lgan. Xuroson tanburning maqomlari ko'p bo'lgan, dastasi cholg'u bo'g'zidan to dastaning yarmigacha oralig'ida pardalar joylashgan. Tanburning bu turi shu kungacha o'z shaklini yo'qotmay, musiqqa ijrochiligi amaliyotida yakkanavoz hamda ansambl cholg'usi sifatida amaliyotda foydalanib kelinyapti.

Farobiy shuningdek nayni ham ta'riflaydi. U turli xil damli musiqqa cholg'ularini ovoz hosil qilish printsipiga ko'ra naysimon guruhiga kiritadi, ya'ni nay quvurida havoning damli harakati orqali tovush hosil bo'ladi. Ulardan biri oddiy nay yoki bir yo'nalishda joylashgan ko'p teshikli nay. Bu turdagi bo'ylama naylar yoki turlicha ataluvchi naylar hozirgi kunda ham Sharq xalqlari orasida mavjud. Uni v'yetnamliklar "sao", tojiklar "tutek", tatarlar "kaval", qozoqlar "sibizg'a", ozarbayjonlar "ney", qirg'izlar "yoo", "choor" (cho'ponlarning cholg'u asbobi), o'zbeklar "nay" deb ataydi.

Olimlar ko'pincha o'rik yoki tut daraxtidan ishlanadigan keng tarqalgan surnay haqida ham to'xtaladi. Farobiy shuningdek, dunay (mizmar) ni ham tilga oladi. Dunay hozirgi qo'shnay yoki turkman xalq cholg'usiga o'xshab – dilli tyuy dyuk (qo'sh qamish naychadan tuzilgan cholg'u) ga o'xshaydi. Farobiy risolasida o'zi yashagan davrda mavjud bo'lgan rubobni ham batafsil ta'riflaydi. O'sha davrdagi rubob ham hozirgi qashqar rubobiga o'xshab rezonator va uzun dastadan tuzilgan. Ikki xil chertma torli rubob mavjud bo'lgan: Biri yog'och dekali va asosiy qismi yog'ochdan, ikki pastki qismi charmdan ishlangan dekali. Farobiy shahodat berishicha,

chang ochiq torlarning tebranishi orqali ohang hosil qiluvchi musiqa cholg'ulari turkumiga kiradi. O'sha davrdagi changning 15 tori bo'lgan, ular diatonik sozlangan va ikki oktava oralig'iga teng tovushqatorga ega bo'lgan. Risolada ta'riflangan barcha cholg'ular raqs, ashula, yakkanavoz va ansambl ijrochiligiga jo'r bo'lishda foydalanilgan. Farobiyning guvohlik berishicha, ud cholg'usi ansambl ijrochiligida yetakchi rolni o'ynagan. "Cholg'u asboblari haqida kitob" da olim tanbur, rubob, chang kabi cholg'ularini udda chalinayotgan kuyga yoki yakkanavoz xonandaga uyg'un jo'r bo'lish uchun sozlash usullarini tushuntiradi. Shunday qilib, Sharqning ulug' allomasi musiqa ilmining bir bo'limi sifatida cholg'ularni o'rganuvchi cholg'ushunoslik sohaga asos soldi. Bu soha keyinchalik boshqa olimlarning asarlarida ham keng boyitildi va rivojlantirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ro'ziyev Sh. Xorshunoslik. T.; O'qituvchi. 1987.
2. N.Sharafiyeva. Xorshunoslik. T.; O'qituvchi. 1988.
3. Kushayev A. Estetik tarbiya asoslari. T.; O'qituvchi.1987.
4. G.Sharipova. Musiqa o'qitish metodikasi. TDPU. 2000.
5. D.Soipova. Musiqiy va musiqiy-nazariy bilimlarni o'zlashtirish jarayonini takomillashtirish. T.; 2005.
6. Asafyev.B.V. O xorovom iskusstve. M.; Muzika. 1980.
7. Aidriyeva. A.M. Metodika prepodovaniya xorovogo dirijorovaniya. M.; Proyevedeniya. 1989.